

italienska bysantinska judarnas villighet att återta texter som de betraktade som sina.

Himmelfarbs bok *Between Temple and Torah* är omfattande på grund av dess spännvidd och detaljrikedom. Det är inte någon lätt läsning, bland annat på grund av de många trådarna i en och samma artikel. Trots hennes rika kännedom om antik judendom, övertygar hon inte heller alltid med sina ståndpunkter. Det finns däremot ett värde i att läsa en samling texter av en forskare för en god överblick över denna persons arbete.

Stefan Green, Åbo Akademi, Finland

LARRY W. HURTADO

Destroyer of the Gods: Early Christian Distinctiveness in the Roman World

Waco, TX: Baylor University Press, 2016, Pocket, 304 sidor,

SEK 235, ISBN: 978-1-4813-0474-0

Vad var det som kom att utmärka den kristna rörelsen i relation till samtida religiösa föreställningar och kulturer under de tre första århundraden? Och hur ska man förklara rörelsens enorma utveckling från en liten sekt i judendomens marginaler till en väletablerad religion i romarriket under trehundralet?

I boken *Destroyer of the Gods* försöker Larry W. Hurtado, professor emeritus i Nya testamentet vid Edinburghs universitet, ta sig an dessa stora och utmanande frågor. Hurtado har en omfattande bokutgivning bakom sig och har gjort sig känd som en profilerad forskare och skribent, inte minst när det gäller den nytestamentliga kristologins framväxt, men även inom områden som rör textkritik och tidig kyrkohistoria.

Hurtado inleder (kap. 1) med att konstatera att den tidiga kristna rörelsen ansågs av många i sin samtid som en annorlunda och udda rörelse, rent av som frånstötande, depraverande och skadlig. Såväl hos judiska ledare (här tas framför allt Paulus innan Damaskushändelsen som exempel) som hos framstående kritiker av den kristna rörelsen från andra århundradet (t.ex. Plinius den yngre, Tacitus, Galenos, Marcus Aurelius, Lucianus och Celsus) framkommer att den kristna rörelsen

avvek från gängse religiösa normer. De kristna möttes av förakt och avståndstagande och kunde till och med pekas ut som samhällsfarliga och potentiellt samhällsomstörtande.

Hurtado menar att de kristnas förståelse av sin "religion" som ett integrerat system av frivilliga trosuppfattningar och troshandlingar kom att skilja denna från samtida religioners polyteistiska och pluralistiska uppfattningar (kap. 2). Det mest signifikativa för de kristna blev avståndstagandet från samtidens kultliv och insisterandet att enbart tillbe en gud i ett genomreligiöst samhälle. Denna exklusivitet var naturligtvis även utmärkande för den samtida judendomen, men till skillnad från judendomen var inte de kristnas övertygelse kopplad till etnicitet. Den tidiga kristna rörelsen saknade altare, kultbilder, prästerskap, offer och helgedomar. Även vissa ritualer som dop, nattvard och regelbundet gudstjänstfirande kom att bli utmärkande i sin samtid. När det gäller förståelsen av de kristnas gudstro utmärktes denna, till skillnad från omgivande religioner, av en stark betoning på en relationell och kärleksfull Gud och en "dyadisk" tillbedjan, där Jesus kom att inkluderas i de kristnas gudsförståelse.

I det tredje kapitlet behandlar Hurtado de tidiga kristnas religiösa identitet, som byggde på en exklusiv lojalitet till en gudom i rivalitet till alla andra kulter. Andra så kallade "frivilliga" grupper, som mysteriereligionerna eller de filosofiska skolorna, krävde ingen exklusiv lojalitet som den kristna rörelsen gjorde. De kristna utvecklade en translokal religiös identitet som inte var kopplad till en viss etnicitet, vilket var det vanliga i antiken. I likhet med många andra nutida forskare hävdar Hurtado att termen "kristen" troligtvis inte myntades av de kristna själva. Men till skillnad från många andra föreslår han att termen inte behöver spegla en romersk bakgrund utan kan vara skapad av grekisktalande som präglade den pågående latiniseringen av språket. Vidare menar Hurtado att termen *ekklēsia* började användas av de kristna som ett uttryck för att de uppfattade sig som ett av Gud speciellt utvalt folk.

Något som ytterligare kom att utmärka den kristna rörelsen blev det Hurtado kallar för "a 'bookish' religion", en rörelse där texterna hamnade i centrum (kap. 4): "For other religious movements of the day ...

there are the remains of numerous shrines and dedicatory inscriptions *but no texts*. For early Christianity, however, there are no known church structures or inscriptions prior to sometime in the third century AD, but there is this *huge catalogue of texts*" (119–20, mina kursiveringar). Rörelsen kom att utmärkas av ett omfattande skrivande med för sin samtid anmärkningsvärt långa texter. Textläsningen utgjorde tidigt en integrerad del av den kristna gudstjänsten, vilket i sin tur ledde till att texterna tidigt kom att kopieras, bevaras och cirkuleras i ett stort geografiskt område. Specifikt för de kristna textsamlingarna blev det frekventa bruket av att samla texterna i kodexar (ca 75 % av alla kristna texter från 100-talet består av kodexar), till skillnad från många andra samtida texter som vanligtvis samlades i skriferullar (endast ca 5 % av andra antika texter från 100-talet består av kodexar). Detta hade enligt Hurtado bland annat att göra med hur man kom att se texterna som heliga texter. Även bruket av *nomina sacra* blev utmärkande för de kristnas texter. Hurtado menar att detta var början på en specifikt kristen 'visuell kultur'.

I ett avslutande kapitel tar Hurtado upp några utmärkande drag för de tidigaste kristnas livsstil, mer specifikt hur de kristna tog avstånd från den vanliga praxisen att sätta ut oönskade spädbarn och ta del av de grymma gladiatorspelen. Hurtado menar att de tidiga kristna även kom att utmärka sig genom en hög sexualmoral, inte minst hur de förhöll sig till sexuellt utnyttjande av kvinnor, slavar och barn. Hurtado visar inte enbart hur de tidiga kristna förhöll sig restriktivt till samtidens sexuella frihetsideal, något som även andra rörelser kunde göra, men hur detta inte motiverades av att undvika skam utan av ett ansvarstagande för sig själva och sina närmaste. De kristna utmärktes även av en hög syn på kvinnans sexualitet och värnandet om ett ömsesidigt sexuellt ansvar mellan män och kvinnor. Tidiga kristna hustavlor vittnar om ett nytt sätt att förhålla sig inom familjerna, där ett utmärkande drag blev att de som stod socialt lägre tilltalades på ett sätt som i praktiken kom att jämställa dem med socialt högre ställda.

Hurtados bok är en tillgång för den redan initierade, som vill ha en god sammanfattning av de mest utmärkande dragen för den tidiga krist-

na rörelsen i sin samtid, men också för den som vill lära sig mer om vad det var som ledde en marginaliserad judekristen sekt till att med tiden bli en världsreligion. Boken skulle förvisso kunna rymma så mycket mer. Framför allt saknar jag något om de tidiga kristnas särpräglade förståelse av korset och hur det kristna martyridealet växer fram för att markera kristen identitet och efterföljelse. Men Hurtado briljerar genom att måla med de stora penseldragen och visar att det är en konst att skriva initierat utan att komplicera, enkelt utan att trivialisera.

I en tid när den kristna tron av många tas allt för självklar, och där få bryr sig om ifall någon överhuvudtaget blir en kristen, är Hurtados bok en viktig påminnelse om vad det var som kom att utmärka den tidiga kristna rörelsen i relation till sin omvärld, och vad som är själva essensen i kristen tro och identitet – då såväl som nu.

Mikael Tellbe, Örebro Teologiska Högskola

CRAIG S. KEENER

Spirit Hermeneutics: Reading Scripture in Light of Pentecost

Grand Rapids: Eerdmans, 2016, Inbunden, 550 sidor,

SEK 352, ISBN: 978-0-8028-7439-9

En stor hermeneutisk fråga i Sverige har hittills varit om man behöver vara troende för att kunna översätta Bibeln. Företrädare för Bibelkommissionen har vanligen försäkrat att det inte är så, utan att gängse vetenskapliga metoder räcker; ja, är bättre. Föreliggande bok av den nytestamentlige exegeten Craig Keener bekräftar visserligen det spörsmålet ("De viktigaste exegetiska metoderna kan tillämpas av såväl troende som icke troende", 186. Översättningar av citat nedan är recensentens) men går vidare och fokuserar på den helige Andes roll inom hermeneutiken. Han har fått goda vitsord av Anthony Thiselton: "Idag är få ämnen viktigare än förhållandet mellan hermeneutik och den Helige Ande, om vi vill ta Bibeln på allvar" (från bokomslaget). Keeners bok skall läsas mot bakgrunden av att en (betydande) del av amerikansk konservativ evangelikalism är anti-karismatisk (*cecessionist*), en icke-fråga i svensk